

- Глухов: Печатня А. Шумицького, 1876 г. – 120 с.
 5. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1875 года.
 – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1876 г. – 195 с.
 6. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1877 года.
 – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1878 г. – 145 с.
 7. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1876 года.
 – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1877 г. – 173 с.
 8. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1878 года.
 – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1879 г. – 209 с.
 9. Отчет о действиях Глуховской Земской Управы за 1878 год и с 1 января по 1 сентября 1879 года. – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1880 г. – 72 с.
 10. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1879 года. – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1880 г. – 169 с.
 11. Черниговские губернские ведомости. – Чернигов. – № 2. – 1881.
 12. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1884 года. – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1885 г. – 135 с.
 13. Черниговские губернские ведомости. – Чернигов. – № 10. – 1889.
 14. Черниговские губернские ведомости. – Чернигов. – № 59. – 1886.
 15. Отчет по врачебной части Глуховского уезда 1883–84 год. – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1884 г. – 88 с.
 16. Отчет Глуховской уездной земской управы по 97 ст. Положения о земск. учрежд., за 1898 год и первую половину 1899 года. – Глухов: Печатня наследн. Шумицького, 1899 г. – 198 с.
 17. Отчет Глуховской уездной земской управы по 97 ст. Положения о земск. учрежд., за 1899–1900 гг. по земскому управлению и хозяйству. – Глухов: Печатня наследн. Шумицького, 1900 г. – 197 с.
 18. Сметы земских доходов и расходов по Глуховскому уезду на 1900 год. – Глухов: Печатня наследников Шумицького, 1899 г. – 194 с.
 19. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1899 года. – Глухов: Печатня А. Шумицького, 1900 г. – 241 с.
 20. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1901 года. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1902 г. – 148 с.
 21. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1902 года. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1903 г. – 155 с.
 22. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1903 года. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1904 г. – 194 с.
 23. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1904 года. – Глухов: Типография А.К. Нестерова, 1904 г. – 217 с.
 24. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1912 года. – Глухов: Электро-Тип. А.И. Дворкина, 1913 г. – 379 с.
 25. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1913 года. – Глухов: Электро-Тип. А.И. Дворкина, 1914 г. – 402 с.
 26. Журнали Глуховского уездного земского собрания 1915 года. – Глухов: Электро-Тип. А.И. Дворкина, 1916 г. – 230 с.

Назарова В.В. Історія становлення Глухівської Земської лікарні у другій половині XIX – на початку XX століття

У статті на підставі документальних джерел розповідається про історію становлення Глухівської Земської лікарні з часу передачі «Приказом общественного призрения» цього закладу у відання Земства до 1917 року.

Ключові слова: Глухів, Земство, медицина, земська лікарня, земський лікар, земська аптека, Неводничанський, Дорошенко, Пашкевич, Спановський.

Nazarova V.V. History of formation of Glukhov zemstvo hospital in the second half of the XIX – XX th century

In article on the basis of documentary sources it is told about history of formation of Glukhov zemstvo hospital since transfer by «the Order of public contempt» of this institution to department of Zemstvo till 1917.

Key words: Glukhov, Zemstvo, medicine, zemstvo hospital, zemstvo doctor, zemstvo drugstore, Nevodnichansky, Doroshenko, Pashkevich, Spanovsky.

19.03.2018 р.

УДК 947.7:[63+37.017](092)«18/19»

Л.А. Іванченко

**БУДІВНИЧІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
 ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.:
 ВПЛИВ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ
 ДІЯЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-
 ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ
 П.М. ДУБРОВСЬКОГО (1857–1916)
 НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ**

Після скасування кріпосного права в Російській імперії відбулися суттєві зміни в усіх сферах суспільного життя. П.М. Дубровський (1857–1916) – агроном, який в другій половині XIX – на початку XX ст. сприяв розвитку сільського господарства. Крім того, він належав до непересічних особистостей – зодчих духовного відродження суспільства. В статті подано авторські судження про менталітет вченого та окремих представників його наукового оточення.

Ключові слова: П.М. Дубровський, Є.Х. Чикаленко, В.І. Обреїмов, В.М. Бензин, К.А. Вернер, О.Ф. Фортунатов, М.М. Неплюєв, культурно-просвітницька діяльність, сільськогосподарські школи, сільськогосподарська дослідна справа.

Вивчення та аналіз біографій визначних постатей є важливим кроком до пізнання історії. Відродження імен, розкриття діяльності особистостей, їхнього внеску у складову національного прогресу – важливий аспект історичних розвідок. У даному дослідженні суб'єктивно-об'єктивні відносини постають як визначальні, що відповідають гуманістичному змісту сучасного пізнання. Розглядаючи життєвий шлях П.М. Дубровського в оточенні кількох персоналій, аналізуючи сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів, взаємозв'язків і середовища, розкривається еволюція їх діяльності в історичному контексті. Про виховання, суспільне оточення, вплив трудової і громадської діяльності П.М. Дубровського, соціальну проекцію діянь вченого та його однодумців – слід, залишений по собі в історії, викладено у статті.

У 1857 р. в с. Гамаліївка Глухівського повіту Чернігівської губернії у родині настоятеля Харлампієвського монастиря народився Павло Михайлович Дубровський – майбутній вчений, перший урядовий Полтавський агроном, редактор, перекладач, просвітник і організатор введення наукових методів у сільське господарювання.

Виховання та домашня атмосфера мали особливий вплив на формування світогляду дітей. В родині, окрім Павла, були ще молодші брат Дмитро та сестра Марія [1, арк. 228–235 зв.]. При монастирі діяло училище, в якому навчалося 15 дівчаток. Закон Божий в училищі і церкві викладав настоятель [2]. Можна припустити, що П.М. Дубровський, як старший син, з дитинства брав посильну участь у цьому. Вірогідно, це стало основою при виборі професії. Захоплення природою, дослідницькою справою, бажання покращити та полегшити умови сільського господарювання беруть свій початок від середовища, в якому ріс майбутній вчений.

За законами того часу П.М. Дубровський, як син священника, був зобов'язаний отримати духовну освіту, яку

він здобув у Стародубському духовному училищі та Чернігівській духовній семінарії. Після закінчення цих закладів, досягнувши повноліття, у 1877 р. він вступив до Петровської землеробської і лісівничої академії.

У 1882 р. дійсний студент П.М. Дубровський закінчив два відділення і отримав ступені кандидата з лісівництва і землеробства. Фахову діяльність розпочав у Курському статистичному бюро – за дорученнями місцевої губернської земської управи робив обстеження і детальний опис приватних господарств [3]. Та найвизначнішою подією того року і всього подальшого життя, що відіграла велику роль у фаховій діяльності вченого, стало одруження з Надією Василівною Беспаловою (1861–?). В родині народилось троє дітей – Ксенія (1884), Борис (1887) та Олена (1894) [4, арк. 204].

У 1883 р. для розвитку сільського господарства запроваджена була урядова програма створення нижчих сільськогосподарських шкіл у маєтках та повітах. За розпорядженням Міністерства землеробства і державних маєтностей (МЗіДМ) та за пропозицією К.П. Арнольдї у березні 1884 р. П.М. Дубровського призначають управляючим маєтку у Суджанському повіті Курської губернії, щоб організувати і очолити там Кучерівську нижчу сільськогосподарську школу [4, арк. 203 зв.].

У 1887 р., після першого випуску учнів, Павло Михайлович переходить на роботу статиста до Тамбовського губернського земства, де обстежує приватні господарства губернії.

У 1888 р. вийшов закон, яким передбачалося введення у Російській імперії посад губернських урядових агрономів – запровадження таких (як експеримент) терміном на три роки лише у деяких губерніях країни. Основним обов'язком губернських агрономів на початковому етапі було проведення публічних лекцій і бесід із господарями. П.М. Дубровський на державному рівні став одним із перших таких службовців у країні 1 жовтня 1889 р. [5].

17 плідних років науково-дослідної, просвітницької, громадської діяльності Павло Михайлович провів на Полтавщині, активно долучився до роботи Полтавського сільськогосподарського товариства, десять років обіймав посаду віце-президента організації, певний час очолював Полтавське дослідне поле, виступав одним із генераторів запровадження наукових методів господарювання.

З метою розвитку сільського господарства губернський агроном проводив низку досліджень, підтримував і всебічно стимулював організаційну діяльність землевласників у регіоні, впевнено вів наукову й просвітницьку роботу серед населення. Його активність охоплювала різні ланки сільськогосподарських проблем: обробіток ґрунту – глибина оранки, сівоzmіна, техніка травосіяння; питання вирощування кормових буряків; ентомологія та боротьба зі шкідниками злакових рослин і садових культур; сільськогосподарське технічне знаряддя – удосконалення, ви-

пробування, впровадження нових моделей механізації у господарствах; садівництво – завезення і розведення нових видів; скотарство – відгодівля та розведення тварин, проблема кормовиробництва та багато інших.

Ініціативою і стараннями Павла Михайловича в Полтавській губернії утворювалися насінневі склади, поширювалися країною нові види рослин, які є звичними для нас сьогодні – кукурудза, цукрові і кормові буряки, еспарцет, тимофіївка, лісова чина Вагнера, янтарне та цукрове сорго, кормовий горох тощо; володимирська вишня, різносортові абрикоси, сливи та ін.

Вагомий внесок фахівець-аграрій зробив у налагодження процесів механізації. Завдяки його ініціативі в повітах відкривалися склади сільськогосподарської техніки та реманенту, проводились виставки-ярмарки сільськогосподарських знарядь. Ним було ініційовано створення племінних пунктів та здійснено завезення племінного матеріалу для розвитку вівчарства [6], створено племінні пункти для розведення великої рогатої худоби порід сментальської та шортгорн. Губернським агрономом було завезено плідників м'ясної та сальної (йоркширська і беркширська) породи свиней та розроблено схему відгодівлі; налагоджена система заготівлі та збуту продукції. Не менш вагомі його здобутки в галузях бджільництва, хмелярства, садівництва, лісорозведення, тютюнництва, конярства та продуктів їх переробки.

П.М. Дубровський ретельно дослідив проблему вирощування і переробки лікарських рослин. Завдяки його ініціативі було створено дослідне поле лікарських рослин у Лубнах, яке нині функціонує як Дослідна станція лікарських рослин [7].

Для розвитку сільського господарства наприкінці XIX ст. у масштабах губернії постала необхідність розширення спектру діяльності: організація шкіл, лекцій, курсів, виставок; обстеження земель та моніторинг методів господарювання як заможних господарів, так і простого селянства. Неодноразово П.М. Дубровський виступав консультантом і помічником у створенні сільськогосподарських шкіл, підтримував нововведення, сприяв дослідженням. Вчений добре розумів, наскільки нелегкою є праця піонерів-першопроходців, де мають місце не лише перемоги, а й невдачі та поразки. Авторитетний урядовий агроном підтримував колеги у орієнтації господарських робіт на наукові знання. Губернський агроном умів вирішувати проблемні питання, підносячи їх на більш якісний рівень. За досить короткий час він здобув авторитет, повагу від населення і колеги. Значимість агронома у справах розвитку сільськогосподарської науки була відмічена і на державному рівні – у 1896 р. його обрали членом-кореспондентом Вченого Комітету МЗіДМ [8]. Того ж 1896 р. П.М. Дубровський ініціював створення друкованого органу Полтавського товариства сільського господарства – журналу «Хуторянин». Разом з іншими видатними особистостями і членами Полтавського товариства сільського

господарства П.М. Дубровський сприяв створенню бібліотеки у Полтаві (сучасна обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Котляревського) [9].

У 1906 р. П.М. Дубровського направляють на відродження підупалоного Уманського училища садівництва. В чарівному куточку вчений провів два нелегких роки, отруєні масою інсинуацій, пліток і доносів [10]. Зважаючи на фахові здібності і специфіку спілкування, П.М. Дубровський вніс низку пропозицій та практично реалізував прогресивні ідеї для відновлення закладу [11, с. 6]. За національні ідеї та підтримки студентів у 1908 р. його було знято з посади [12], переведено до Петербурга редактором журналу «Сельское хозяйство и лесоводство», який на той час був у занепаді і не видавався [13]. За кілька років учений зумів підняти це видання на рівень одного з провідних галузевих журналів.

Наукова спадщина П.М. Дубровського налічує понад 400 праць. Найбільш показовими є звіти та доповіді, в яких деталізовано викладено процес дослідження проблеми та власна думка аграрія щодо шляхів подолання.

Упродовж життя Павлу Михайловичу довіряли найважчі ділянки роботи, знаючи його стійкий характер, цілеспрямовану натуру, вміння працювати з представниками різних соціальних станів. Помер він 30 листопада 1916 р., похований на Смоленському кладовищі Санкт-Петербурга [11].

У ході вивчення біографії П.М. Дубровського виявлено характерну особливість – життєвий і творчий шлях вченого неодмінно супроводжували любов до природи і патріотизм, захоплення дослідництвом і його практичне втілення, цілеспрямованість і порядність, громадська активність і чіткі національні переконання. «Павло Михайлович завжди був осередком, акумулятором оточення, навколо нього створювалось певне товариство і та дружба зав'язувалась на все життя», – так писав про вченого його колега О. Іллічевський [6]. Це соціально-інтелектуальне оточення в подальшому подарувало для галузевої науки низку технологій і методів з розвитку сільського господарства, сприяло результативному сплеску в науковому поступі наприкінці XIX – на початку XX ст.

На думку іспанського філософа Рафаеля Альвіри, будь-яке підприємство чи корпорація стануть дуже жорстким середовищем, якщо в них будуть існувати лише зовнішні стосунки, побудовані на матеріальній зацікавленості [14, с. 40]. Автор дослідження висуває думку, що співпраця, взаємовплив колег, родичів, друзів П.М. Дубровського, поєднання їх загальнолюдських, побутових і фахових рис дали вагомий позитивні результати для розвитку сільського господарства та культурно-просвітницької сфери.

Євгена Харлампієвича Чикаленка – видатного громадського діяча (1861–1929) – називають менеджером українського руху. Цей поміщик, як і П.М. Дубровський, не лише навчав селян агрономії, а й був зберігачем і популяризатором національної традиції [15]. Знайомі вони були зі студентських років [16, с. 95]. Інтереси друзів доповню-

вались і помножувались, що проявилось у чіткому розумінні важливості навчання населення та вживанні української мови в наукових колах, освітніх закладах, у побуті.

За розпорядженнями імператора Олександра I від 18 травня 1876 р. і 8 жовтня 1881 р. заборонялося друкувати наукову літературу українською мовою, дозволялась «лише белетристика» [17, с. 40]. В одному з агрономічних часописів, журналі «Хуторянин», друзі українською подавали оригінальний за змістом і формою науковий матеріал у жартівливій формі – «Розмову пана і господаря» [18]. Згодом, з 1897 р., було видано окрему серію науково-популярних брошур «Розмови про сільське хазяйство» (п'ять книжок), а в журналі «Хуторянин», як головний редактор, П.М. Дубровський розмістив рецензії на ці збірки [19]. «Розмови» мали таку величезну популярність, що перекладалися на румунську і російську мови [20]. Таким завуальованим способом П.М. Дубровський та Є.Х. Чикаленко зуміли обійти цензуру й опублікували цінну сільськогосподарську інформацію у вигляді фейлетону, де науковий матеріал подано доступно й водночас фахово. «Розмови» за своїм значенням вийшли за межі аграрного сектору і на сьогодні мають цінність як джерело інформації про розвиток економіки та шляхів сполучення, зокрема, залізниць, якими вивозили до Одеси зерно та іншу сільськогосподарську продукцію для експорту [21].

Б.Д. Грінченко (1863–1910) високо оцінив «Розмови» і схвально відгукнувся на оригінальність стилю й літературну роботу друзів, про що зазначає у листі автору збірок: «Се ви дуже добре діло почали, було б добре, коли б і ще далі друкували книжки в такому жанрі» [20].

Отже, діяльність П.М. Дубровського і Є.Х. Чикаленка щодо популяризації наукових методів господарювання проводилась з урахуванням національних особливостей. Друзі створили своєрідний тандем у справі поширення сільськогосподарських знань, обходячи заборони урядової цензури.

З 1905 р. П.М. Дубровський був членом Імператорського Вільного економічного товариства (ІВЕТ) та Благодійного товариства з розповсюдження і видання загальнодоступних книг при ІВЕТ, піклувався про забезпеченість книжкового фонду бібліотеки цього товариства, займався розповсюдженням наукових видань українською [11]. Вже в Петербурзі, перебуваючи на посаді редактора журналу «Сельское хозяйство и лесоводство» з 1912 р., він як Голова 1-го сільськогосподарського відділу ІВЕТ керував Комісією з розповсюдження сільськогосподарських відомостей, виданням Показчика сільськогосподарської літератури, був рецензентом доступної сільськогосподарської літератури, забезпечував українських вчених науковими публікаціями та періодикою.

В одному з номерів «Хуторянина» знаходимо рецензію П.М. Дубровського на книгу «Сільські пригоди (про випади)». Оповідання селянина» [22] автора Фадея Рильського, видану в Петербурзі товариством ІВЕТ. Це свідчить про

постійну популяризацію української книги, підтримку авторів і знайомство з широким колом української інтелігенції кінця XIX – початку XX століття.

В журналі «Хуторянин» П.М. Дубровський неодноразово торкався історії вжитку «місцевої народної мови для цілі розповсюдження знань в народі» – викладання в школах українською. Як редактор видання, він акцентував увагу на те, що в 1869 р. президент Полтавського товариства сільського господарства князь Л.В. Кочубей уже писав звернення «Про необхідність розвитку ремесел в народі»: «Без сумніву, для успіху поширення ремісництва потрібно розповсюдження друкованих посібників в школах. І основною метою подібних популярних посібників, яке не замінити ніякою літературною правильністю і красою, це – зрозумілість, для якої в ім'я користі можна пожертвувати літературними упередженнями. Найкраща зброя доступності у викладенні знань – це та мова, яку чує дитина з коліски» [23].

Є. Чикаленко підкреслював любов і відданість України друга і колеги П.М. Дубровського: «По скінченні академії він був учителем хліборобської школи в Криму, ... скрізь обережно, але послідовно вів українську лінію» [16, с. 95].

Є підстави стверджувати, що П.М. Дубровський практикував викладання в школах сільськогосподарських дисциплін українською мовою, оскільки керівника Уманської школи садівництва було знято з посади як прихильника культурної автономії України [24].

Серед товаришів і однодумців П.М. Дубровського – кандидат математичних наук Василь Іванович Обреїмов (1843–1910) [25] – прогресивний і талановитий вчитель математики і фізики, який вільно володів англійською. Він проводив наукову і краєзнавчу діяльність, вирізнявся вільнодумством, мав атеїстичні погляди, проповідував гендерну рівність тощо. За таке вільнодумство вчитель був висланий до В'ятської губернії без права вчителювання. У 1878 р. він емігрував до Швейцарії, жив у Франції (там народився його син Іван Обреїмов (1894–1981) – відомий фізик-експериментатор, Академік АН СРСР) [26]. Незабаром В.І. Обреїмову вдалося повернутися до Росії. Якийсь час він мешкав у Павловську біля Петербурга, згодом переїхав на Полтавщину, організував Полтавську ремісничу колонію для неповнолітніх злочинців, серед викладачів якої був і П.М. Дубровський [27, с. 59].

Ще один колега і соратник П.М. Дубровського – випускник Петровсько-Розумовської землеробської і лісової академії, прихильник революційних поглядів, вчений-дослідник, перший директор Полтавського дослідного поля – Борис Петрович Черепакін (1860–1901) [28]. Під час навчання в академії вони входили до складу одного революційного гуртка [29]. В Полтаві друзі плідно просувались в напрямку впровадження наукових досягнень у ведення сільського господарства, підтримували ініціативи вчених, ділились знаннями. Їхнє взаєморозуміння і взаємоповага давали гарні плоди наукових досліджень, перемагаючи численні насмішки та недовіру до експериментаторства.

Олексій Федорович Фортунатов згадує про П.М. Дубровського як про друга, з яким він був знайомий і товаришував ще з Петровської академії, а потім разом оглядав землі Тамбовської губернії [30, с. 11]. О.Ф. Фортунатов (1856–1925) у 1874 р. закінчив Московську гімназію, навчався в Московському університеті на історико-філологічному і медичному факультетах. Одночасно навчався на сільськогосподарському відділенні Петровської землеробської і лісівничої академії [31, с. 9], де й познайомився з П.М. Дубровським. Після закінчення закладу залишився там на викладацькій роботі. У Петровці здобув звання професора сільськогосподарської енциклопедії і сільськогосподарської статистики (1884–1893). Його магістерська робота «Урожайи ржи в Европейской России» (1894) була належно оцінена Російським географічним товариством, яке нагородило О.Ф. Фортунатова великою золотою медаллю. В роботі вчений аналізував залежність урожаїв жита від природних і кліматичних факторів, хронологію продуктивності сільського господарства на території Російської імперії за сто років. Статистичні дослідження, що О.Ф. Фортунатов проводив в Московській, Самарській, Тамбовській губерніях, фіксувалися у статистичних звітах губернських земств.

Викладацька діяльність О.Ф. Фортунатова теж мала розлогу географію – він був професором Петровської академії, Новоалександрійського інституту (кафедра загальної, сільськогосподарської і лісової статистики) (1894–1899), Київського політехнічного інституту (кафедра сільськогосподарської економіки та статистики) (1899), викладав в Комерційному інституті, в університеті ім. Шанявського, на Вищих жіночих сільськогосподарських курсах, у Вищому технічному училищі. Вчений ретельно досліджував географію польових культур. Його лекції і праці були насичені фактами, чіткістю й лаконічністю. О.Ф. Фортунатов друкувався в різних наукових журналах, зокрема «Трудах вольного экономического общества», а його статті користувались такою популярністю, що були перекладені італійською і німецькою мовами.

Серед друзів П.М. Дубровського є ще одна неординарна особистість – Василь Митрофанович Бензин (1881–1973) [32] – учений-селекціонер, історик Церкви. Походив з родини священника Таврійської губернії. Після закінчення духовної академії був направлений професором духовних семінарій у США. У 1912 р. отримав ступінь магістра в Міннеапольському університеті (штат Мінесота, США) і захистив дисертацію про засухостійкі сільськогосподарські рослини; мав досвід роботи в Міністерстві землеробства США. В.М. Бензин був людиною активною і прогресивною – сприяв формуванню російського емігрантського руху в США, створенню Свято-Тихоновської і Свято-Володимирської семінарій США [33]. В.М. Бензин про свого друга П.М. Дубровського казав, що, незважаючи на життєві труднощі і соціально-історичні зміни, той зберіг разучу скромність і в приватному житті, і на суспільних теренах, мав дивовижну м'якість характеру з

юнацькою свіжістю думки; розмова з ним вражала глибиною зауважень, широтою кругозору і різносторонньою освіченістю в галузі найскладніших і спеціальних питань агрономії і сільськогосподарського життя [34].

Підсумовуючи вивчення даного аспекту, можна визнати, що В.М. Бензин і П.М. Дубровський мали широке коло спільних інтересів, які були спрямовані на формування корисного для людей і цінного для науки та суспільних справ.

Спільні з П.М. Дубровським уподобання розділяв старший редактор Статистичного відділу МЗіДМ, статист-агроном, керівник П.М. Дубровського в Курському бюро Костянтин Антонович Вернер (1850–1902). Народився він в Кам'янець-Подільській губернії, був слухачем Київського університету св. Володимира. Належав до кола вільнодумців, за що потрапив під нагляд поліції, був арештований, перебував у засланні разом з В.Г. Короленком (1853–1921) [35]. Як і К.А. Вернер, П.М. Дубровський теж вирізнявся вільнодумством: «По сведениям 1905 г. «отличался крайне свободным направлением» и не стеснялся в суждениях о правительстве» [36].

Найближчий друг П.М. Дубровського – його дружина Надія Василівна Беспалова (1861–?) – дворянка, донька колезького асесора. Народилась в Сімферополі, закінчила Сімферопольську гімназію, жіночі медичні курси в Петербурзі. Там же 1881 р. була вперше заарештована по справі терористичної фракції соціально-революційної партії, вдруге заарештована в Курську у 1882 р. Перебувала під наглядом поліції до 1903 р. В Полтаві брала активну участь в діяльності культурно-просвітницьких організацій у справі відкриття недільних жіночих шкіл, гуртків народних читань тощо [37].

На початку професійного шляху, коли П.М. Дубровський очолював Кучерівську сільськогосподарську школу, викладачем предметів садівництва, городництва і бджільництва був випускник Нікітського училища садівництва Микола Васильович Беспалов – брат дружини. Очевидним є те, що П.М. Дубровський умів будувати стосунки з близькими та оточуючими таким чином, що родинні зв'язки скріплялись фаховими інтересами, а фахові інтереси перетікали в дружбу.

Сім'я Павла Михайловича та Надії Василівни Дубровських акумулювала в собі прогресивні ідеї, була постійним джерелом просвітництва. В їхньому домі влаштувалися лекції-зустрічі, вечори-читальні [38]. Сімейна діяльність родини Дубровських сприймалась і цінувалась громадськістю. Відомості про роботу вносились в офіційні довідники [25; 27; 38; 39], що видавалися як централізовано, так і в губерніях та областях Російської імперії.

Навчально-просвітницький спадок, який залишили по собі П.М. Дубровський та його друзі-колеги, є цінним історичним і науковим джерелом. Огляд даного дослідженого матеріалу дає підстави вважати, що колегами і друзями П.М. Дубровського були особи, які мали позитивне життєве кредо, слідували своїм принципам, і, незважаючи на перипетії долі, досягали мети.

Вважаємо, що є сенс згадати ще про одного уродженця Глухівщини – Миколу Миколайовича Неплюєва (1851–1908). На даний час не виявлені конкретні свідчення і документи про дружбу між цими двома особистостями. В даному випадку керуємося територіально-осередковими чинниками впливу і записами в офіційних документах Петровської землеробської і лісівничої академії, де зазначається про успішність студентів Михайла Дубровського і Миколи Неплюєва [40]. Як і П.М. Дубровський, Неплюєв народився на Чернігівщині, виховувався у порядній родині, був дотичний до духовної сфери суспільства. Після отримання юридичної освіти, дипломатичної служби в Мюнхені в 1877 р. М.М. Неплюєв вступив до Петровської академії вільним слухачем. Певний час був членом «Общества для пособия нуждающимся студентам Петровской земледельческой и лесной академии» [41, с. 2]. В 1882 р. отримав у спадок від батьків хутір [42, с. 144], на якому намагався створити модель довершеного суспільства – Хрестовоздвиженське православне братство. В цій общині чоловіки і жінки мали рівні права.

Свою місію М.М. Неплюєв, як і П.М. Дубровський, вбачав у втіленні ідеї служіння справі підвищення духовного рівня і якості матеріального життя селян. На його думку, покликання поміщиків в тому, щоб опікуватись освітою народу, адже вони є носіями симбіозу матеріального та інтелектуального. Цю ідею сповідували і П.М. Дубровський, і Є.Х. Чикаленко – особистості, які намагались абсолютні моральні цінності перевести в галузь практичної етики.

У 1885 р. М.М. Неплюєв започатковує на родинному хуторі чоловічу сільськогосподарську школу, а незабаром – у 1891 р. – жіночу, яка носила назву «Школа землеробства». Простежується подібність в організації та налагодженні навчально-практичного процесу в школах, відкритих Дубровським на х. Кучерове і Неплюєвим на х. Воздвиженському. В основу виховання був покладений принцип всебічного розвитку дитини, який поєднував розумове, фізичне і моральне зростання.

На противагу В.І. Обреїмову (нам невідомо про релігійні настрої Дубровського), Неплюєвим були запроваджені особливі канонічні правила Воздвиженського братства, які в церковному оточенні вважались вільнодумством і ерессю, хоча мали на це дозвіл єпархіального очільника. В подальшому погляди М.М. Неплюєва, праці і діяльність духовного спрямування викликали зацікавленість у суспільства, і його було запрошено читати лекції у Московській духовній академії (1907 р.).

Подібність напрямків діяльності, особистісних якостей П.М. Дубровського та М.М. Неплюєва найвиразніше прослідковується в умінні єднати, служити, генерувати новітнє. Задуми та ідеї цих особистостей були реалізовані і зайняли певне місце в історії.

Чернігівсько-Сіверська земля багата людьми неординарними, особиста ініціатива яких сприяла утворенню творчих об'єднань, шкіл, лікарень, музеїв, інших уста-

нов. Їхні починання мали продовження в часі, незважаючи на політичні зміни в соціумі чи перипетії життя. Завершуючи стислий аналіз життєвого шляху, фахової та громадсько-просвітницької діяльності П.М. Дубровського у порівнянні з біографіями його колег-однодумців-друзів, констатуємо, що їх історична роль визначається, насамперед, гуманістичними ідеями та ідеалами, які залишаються актуальними дотепер. Грунтовні фахові знання, фундаментальний підхід до справи сприяли плідній науково-організаційній діяльності, становленню аграрної науки в державі.

В контексті досліджень суспільних зв'язків і відносин загані персоналії займали чільне місце у напрямку збереження духовності та моральних цінностей, національної культури. Вони вміли реалізовувати сміливі проекти, згуртовуючи навколо себе подібне оточення, прямували курсом здійснення поставлених завдань, що викристалізувалися з первинного середовища та ментальності, закладених у батьківському домі, й залишились константами, незважаючи на зміни у соціокультурному просторі держави кінця XIX– початку XX ст. Крокуючи у майбутнє, варто відкрити забуті імена та віддати належне тим, хто залишив по собі історичну спадщину.

ПОСИЛАННЯ

1. Державний архів Чернігівської області, ф. 679, оп. 3, спр. 252. арк. 228–235 зв.
2. Літопис Свято-Харлампіївського жіночого монастиря, – Котоп, 2013. – 40 с.
3. Статистические сведения о продовольственных средствах крестьянского населения Курского, Львовского, Суджанского, Дмитриевского и Фатежского уездов Курской губернии в 1883–1884 г. // [сост. по сведениям Стат. бюро при Курск. губ. зем. управе. – Курск : тип. губ. земства, 1884. – 87 с.
4. Російський державний історичний архів, ф. 381, од. зб. 47, спр. 541.
5. Журнал экстренного заседания Полтавского сельскохозяйственного общества 6 декабря 1889 г. // Журн. Полтав. о-ва сел. хоз-ва за 1889 г. – Полтава: Тип. губ. прав., 1890. – Вып. 3. – С. 22
6. Илличевский О. Полувекковая деятельность Полтавского общества сельского хозяйства / О. Илличевский // Хуторянин. – 1915. – № 52. – С. 1067.
7. Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dslr-naan.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=33&Itemid=197.
8. Краткий обзор деятельности Министерства земледелия и государственных имуществ за второй год его существования // Изв. Мин. земл. и гос. им-в. – 1896. – № 29 (18 июн.). – С. 468.
9. Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І.П. Котляревського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.pl.ua/library/istorichna_dovidka.
10. Котельников В. Павел Михайлович Дубровский / В. Котельников // Вестник сельского хозяйства. – 1916. – № 51–52. – С. 4.
11. В-ъ. П. М. Дубровский [некролог] / В-ъ // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1916. – Т. ССЛII, год LXXVI (ноябр. – дек.). – С. 5–11.
12. Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь. От предшественников декабристов до падения царизма. – Т. 3. – 80-е годы. – Вып. II. – Г-3. – М.: 1934. – Стб. 1263–1264.
13. П.М. Дубровский. Некролог // Известия Министерства земледелия. – 1916. – № 50 (воскресенье, 11-го декабря). – С. 1065.
14. Рафаэль А. Место, куда возвращаются. Размышления о семье / Пер. с исп. И. Усятинской. – К.: Дух і літера, 2015. – 88 с.
15. Панченко В. Менеджер українського руху. Тиждень – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/38335>.
16. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – К.: Темпора. – 2003. – 415 с.
17. Вергунов В.А. Полтавському товариству сільського господарства – 150 років: віхи видатних діянь на благо України / В.А. Вергунов; ННСГБ НААН. – К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 52 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 76). – 51 с.
18. Розмова пана і господаря // Хуторянин. – 1901. – № 6. – С. 93.
19. Дубровский П. / [Рецензія] // Хуторянин. – 1901. – № 25. – С. 408–409. – Рец. на кн.: Чикаленко Е. Розмова про сільське господарство. – СПб: Изд. благотворит. общ., 1901. – 4 кн. «Виноград». – 40 с.
20. Грисьмова А. Євген Чикаленко: людяність у вимірі часу. Провінційні хроніки. Ананів-інфо. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ananiev.info/Євген-Чикаленко-людяність-у-вимірі-часу>.
21. Рогожа М.М. «Розмови про сільське господарство» Є. Чикаленка як джерело в контексті «Матеріальної тканини нашої історії». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-1/.pdf>.
22. [Рецензія] / П. Д. [П. Дубровский] // Хуторянин. – 1905. – № 45–46. – С. 941–942. – Рец. на кн.: Мускатблит Ф. Народное предствительство / предисл. А.С. Изгоева. – Одесса: Изд. Распопова, 1905; на кн.: Рильський Ф. Сільські пригоди (про випасти). Оповідання селянина. – СПб: Изд. благотвор. общ. изд. общепольных и дешевых книг, 1905. – 45 с.
23. Полтава, 4 февраля 1899 г. // Хуторянин. – Полтава: Тип.-литопр. М.Л. Старожицкого, Александровская ул., д. Дубинского, 1899. – № 5. – С. 69–71.
24. Дубровский Павел Михайлович. История Полтавы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=1732>.
25. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1901 год / [сост. Д. А. Иваненко]. – Полтава. Тип. Д.Н. Подземского, 1901. – 600 с.
26. Литинская Т.К. Жизнь и научная деятельность академика И.В. Обреимова / Т.К. Литинская. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/obreimov.htm>.
27. Справочная книжка по Полтавской губернии на 1907 год. – Полтава: Тип.-лит. губ. прав. 1907. – 455 с.
28. Шульга В.П. Штрихи до портретних нарисів очільників Полтавського дослідного поля (до 150-річчя Полтавського Дослідного поля) // Історія науки і біографістика. – 2015. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-3/16.pdf>.
29. Хроника преследований. Народная воля, № 3 январь 1880. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narovol.ru/document/nv3.htm>.
30. Фортунатов А. Несколько слов о покойных деятелях земской статистики / А. Фортунатов // Земский работник. – 1918. – № 2–3 (январь). – С. 8–15.
31. Журналы заседаний совета Петровской земледельческой и лесной Академии с 16 июня по 13 декабря 1880 года // Изв. Петров. земледел. и лес. акад. – М.: Тип. М.Н. Лаврова, 1879.
32. В. М. Бензин – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tez-rus.net/ViewGood33726.html>.
33. Религиозные деятели русского зарубежья. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zarubezhje.narod.ru/av/b_074.htm.
34. Бензин В. Памяти П.М. Дубровского [некролог] / В. Бензин // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1916. – Т. ССЛII, год LXXVI (ноябр. – дек.). – С. 12–14.
35. Вернер Константин Антонович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academich.ru/dic.nsf/biograf2/2760>.
36. Дубровский Павло Михайлович – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovar.pp.ua/30217-dubrovskiy-pavlo-mihaylovich.html>.
37. Беспалова (по мужу Дубровская) Надежда Васильевна // Деятели революционного движения в России: биобиблиографический словарь от предшественников декабристов до падения царизма [в 5 т.]. – М.: Изд. Вsesoюз. об-ва полит. каторж., 1933. – Т. 3: Восьмидесятые годы, вып. 1: А–В. – С. 300–301.
38. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1903 год. / Изд. Полтав. губ. стат. ком-та. – Полтава: Тип.-лит. губ. прав., 1903. – 600 с.
39. Справочная книжка по Полтавской губернии на 1907 год. – Полтава: Тип.-лит. губ. прав. 1907. – 455 с.
40. Журналы заседаний совета Петровской земледельческой и лесной Академии с 14 июня по 14 декабря 1879 года // Изв. Петров. земледел. и лес. акад. – М.: Тип. М.Н. Лаврова, 1880. – 138 с.
41. Отчет о деятельности общества для пособия нуждающимся студентам Петровской земледельческой и лесной академии, за сельский год его существования: с 5 ноября 1877 г. по 5 ноября 1879 г. Отдел неофициальный // Изв. Петров. земледел. и лес. акад. – М.: Тип. М.Н. Лаврова, 1880. – 138 с.
42. Русанов Ю. Микола Миколайович Неплюев і його Православне Хрестовоздвиженське трудове братство / Ю. Русанов // Краєзнавство. – 2013. – № 4. – С. 143–149.

Иванченко Л.А. Созидатели сельского хозяйства второй половины XIX – начала XX ст.: влияние обществено-просветительской деятельности и социально-интеллектуального окружения П.М. Дубровского (1857–1916) на развитие украинской нации

После отмены крепостного права в Российской империи произошли существенные изменения во всех сферах общественной жизни. П.М. Дубровский (1857–1916) – агроном, который во второй половине XIX – в начале XX в. способствовал развитию сельского хозяйства. Кроме того, он принадлежал к незаурядным личностям – зодчим духовного возрождения общества. В статье представлены авторские суждения о менталитете отдельных представителей научного окружения ученого.

Ключевые слова: П.М. Дубровский, Е.Х. Чикаленко, В.И. Обреимов, В.М. Бензин, К.А. Вернер, А.Ф. Fortunatov, Н.Н. Неплюев, культурно-просветительская деятельность, сельскохозяйственные школы, сельскохозяйственное опытное дело.

Ivanchenko L.A. The builders of agricultural of the second half of the XIX th – the beginning of XX th centuries: the influence of publish-educational activities and social-intellectual representation of P.M. Dubrovsky (1857-1916) on the development of Ukrainian nation

After the abolition of serfdom in the Russian Empire, meaningful intelligence in all spheres of public life took place. P.M. Dubrovsky (1857–1916) was the agronomist, who in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries promoted the development of agriculture. In addition, he belonged to those outstanding personalities who were the architects of the spiritual revival of society. The article presents author's judgments about the mentality of individual representatives of the academic environment of a scientist.

Key words: Dubrovsky P.M., Chykalenko Ye.H., Obreimov V.I., Benzyn V.M., Werner K.A., Fortunatov O.F., Nepliuiev M.M., cultural-educational activity, agricultural schools, agricultural research.

25.02.2018 p.

УДК 94(477):37.014.54 «18/190»

Н.О. Мірошніченко

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Стаття присвячена історії розвитку початкової сільськогосподарської освіти в Україні в XIX – на початку XX ст. Висвітлюються етапи становлення аграрної освіти, досліджуються основні навчальні заклади відповідного профілю, характеризуються особливості їх функціонування.

Ключові слова: освіта, сільськогосподарська школа, просвітитель, земство, приватна ініціатива.

Актуальність нашого дослідження пояснюється тим, що в умовах динамічного технічного прогресу сучасним суспільством висувуються підвищені вимоги до особистості, яка має досконало володіти професійними навичками, здатністю до їх оперативного оновлення, при цьому не втрачаючи найціннішого у людині – своїх духовних засад. Вирішення цих завдань вимагає пошуків інновацій-

них підходів до навчання і виховання з урахуванням позитивного досвіду в галузі сільськогосподарської освіти, що є важливою складовою соціально-економічного розвитку України і запорукою забезпечення добробуту нації.

Історія та сучасний стан вітчизняної трудової та професійної педагогіки розробляється у працях О. Аніщенка, В. Вергунова, А. Вихруща, О. Волоса, Н. Калініченко, М. Костюк, І. Лікарчука, В. Мадзігона, Я. Нагрибельного, Н. Ничкало, В. Малюги, Д. Рибченко, Н. Слюсаренко, У. Терлецької, С. Улюкаєва та ін.

Традиції сільськогосподарської освіти в Україні мають глибокі корені. Перші аграрні школи на території України з'являються в кінці XVIII ст. Для того, щоб населення мало здатність засвоювати сільськогосподарську науку, необхідною передумовою було підвищення загального рівня його освіченості. Вивчення розвитку освітньої мережі дозволяє констатувати, що завдяки цілеспрямованій роботі земств на початку XX століття найбільшу кількість шкіл в Україні мали Катеринославська, Харківська і Полтавська губернії, а в деяких повітах (наприклад, у Вовчанському на Харківщині), удалося впритул наблизитися до впровадження загальної початкової освіти. За визначенням російської дослідниці М. Єліної, Україна була серед регіональних лідерів аграрної самореалізації сільськогосподарських товариств; особливо вирізнялася Полтавська (300 товариств), Чернігівська (108), Харківська (84), Катеринославська (75) губернії. М. Єліна звернула увагу на чітку структурованість української кооперації, про що свідчить діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства Київської губернії, Кобеляцького та Куп'янського товариств сільського господарства у Полтавській і Харківській губерніях. Специфікою українських товариств була їхня чисельність та активність їхніх членів [1].

Визначаючи етапи розвитку сільськогосподарської освіти, необхідно констатувати, що вони обумовлюються кількісними та якісними характеристиками (кількість шкіл, активність ініціаторів, рівень підготовки вихованців, відповідність навчальних закладів досягненням науково-технічного прогресу).

На першому етапі розвитку сільськогосподарської освіти розповсюдження сільськогосподарських знань здійснювалося двома шляхами: 1) поглиблення професіоналізації загальноосвітніх шкіл; 2) створення спеціальних сільськогосподарських навчальних закладів.

Зародження і розвиток сільськогосподарської освіти в Україні пов'язані з приватною ініціативою, насамперед із зусиллями окремих вчених та освічених поміщиків, які прагнули підвищити продуктивність праці селянства. Слід нагадати, що основи сільськогосподарських знань викладалися в Києво-Могилянській академії. Аналіз джерел засвідчує, що найстарішу в Україні приватну школу для селян було засновано у 1785 р. у с. Чепурківка на Полтавщині зусиллями колишнього військового канцеляриста Глухівської канцелярії, відомого збирача українських старожитностей Андріана Чепи та його дружини